

FİKRET TÜRKMEN ARMAĞANI

Editörler:

Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN
Yrd. Doç. Dr. Metin ARIKAN

Düzenleme Kurulu:

Prof. Dr. Mustafa CEMİLOĞLU
Prof. Dr. Zeki KAYMAZ
Prof. Dr. Metin EKİCİ
Doç. Dr. Alimcan İNAYET
Arş. Gör. Özgür AY
Arş. Gör. Ferah TÜRKER

Dizgi – Yazı İşleri:

Arş. Gör. Özgür AY

ISBN: 975-00740-0-9

Baskı Adedi: 500

Baskı Tarihi: Aralık 2005

Basım Yeri: KANYILMAZ MATBAASI
Sanat Caddesi 609 Sokak No: 13 Çamdibi - İZMİR
Tel: 0.232 449 14 43

BEKTAŞÎ EDEBİYATININ BİRİNCİ DÖNEMİ ve BU DÖNEMDEKİ HÂKİM TEMALARI ÜZERİNE BİR İNCELEME

Mehmet TEMİZKAN*

Alevîlik ve Bektaşîlikle ilgili çeşitli görüşleri ve tarifleri verip Alevî – Bektaşî edebiyatını tanıtmaya geçmeden önce, her ikisinde de ortak olan ve çok önemli bir yer tutan “Hz. Alî sevgisi, bağlılığı ve taraftarlığı”nın oluşumu üzerinde durmakta fayda vardır. Çünkü söz konusu iki kavramın ve topluluğun zamanla kaynaşmış ve günümüzde birlikte anılmaya başlanmış olması, büyük ölçüde aralarındaki bu önemli ortaklığın bir sonucudur.

Hız. Alî taraftarlığı, Türklerden çok önce Araplar arasında henüz İslam Peygamberi hayatta olduğu sırada şekillenmeye başlamış ve onun vefatından sonra meydana gelen bazı olaylar neticesinde de perçinlenerek bir fırka halini almıştır. Taraftarlığın temelini de, her şeyden önce Hız. Alî’ye karşı beslenen derin sevgi oluşturmaktadır. Bu sevgiyi de; Hız. Muhammed’in yakını olup onun yanında yetişmiş, Hız. Muhammed’in kızı Hız. Fatma ile evlenmiş, Hız. Muhammed tarafından övülmüş ve yüceltilmiş, şehit edilmiş, çocukları Hasan ve özellikle de Hüseyin’in Muaviye ile oğlu Yezid tarafından hunharca katledilmiş olmasına bağlamak mümkündür.

Önce Hız. Hasan’ın zehirlenerek öldürülmesi, daha sonra da Hız. Hüseyin’in Kerbela’da insanlık dışı bir muameleye maruz bırakıldıktan sonra şehit edilmesi, Hız. Alî taraftarlarını derinden yaralamış ve sarsmıştır. Onlar, söz konusu cinayetlerin sorumlusu olarak gördükleri kişilere ve zümrelere karşı kin ve nefret duyguları beslemeye başlamışlardır. Bu kişilerin başında da Muaviye ve oğlu Yezid gelmektedir. Onların yakın adamları ve komutanları olan Emevî devletinin idarecileri de, aynı şekilde nefret edilen kişilerdir. Bu gelişmelerin bir sonucu olarak geniş halk kitleleri tarafından Hız. Alî ve çocukları için ağıt yakılıp yaş dökülürken, Muaviye ve çevresine de lanetlerin yağdırıldığı bilinmektedir.

Türklerin İslâm dinini tanımaya ve kabul etmeye başlamaları, işte böyle bir ortamda olmuştur. Ortamın da etkisiyle, gönüllerini Hız. Alî ve ehl-i beyt sevgisi doldurmaya başlamıştır. Yani, Türk halkının Hız. Alî’ye ve çocuklarına karşı duyduğu muhabbetin başlangıcı, İslâm dinini kabul ettikleri tarihlere kadar uzanmaktadır. Emevîlere uzak durmalarının sebeplerinden biri de, onları söz konusu cinayetlerin sorumlusu olarak görmeleridir. Diğer bir sebep de, bu kişilerin, Arap olmayan unsurları Müslüman olsalar bile “mevalî” olarak görmeleri ve adlandırmalarıdır. “Mevalî” kelimesi “kul, köle” anlamına gelmektedir. Aşağılayıcı bir şekilde “mevalî” olarak görülme, Türkler arasında hoşnutsuzluk yaratmış ve bu hoşnutsuzluk, birtakım siyasî gelişmeleri de beraberinde getirmiştir.

Hız. Alî ve çocuklarına duyulan hissî yakınlık, bu tarihlerde, daha önceki halifelere karşı olmak gibi bir sonuç doğurmamıştır. Türk halkı, bu konuda gerçekten çok dikkatli ve mantıklı davranmış; Hız. Alî taraftarlığı ve Emevî karşıtlığını diğer halifelere de karşı olmak şeklinde değerlendirmemiştir. İlk İslâmî eserlerde, biraz sonra göreceğimiz Alî sevgisi yanında ilk üç halifeye olan sevgi ve saygı da dile getirilmiştir. Bektaşî edebiyatının yedi büyük şairinden biri olan Fuzulî’de, ilk üç halifeyi de yüceltici beyitlerin bulunduğu bilinmektedir.¹ Bu edebiyatın en önemli ve diğer şairler üzerinde en etkili şairlerinden biri olan Hatayî’de de, ilk üç halifeyi metheden ifadeler bulunmamakla birlikte, onları aşağılayıcı bir tek beyit veya bir tek dörtlük dahi bulunmamaktadır. Bazı Alevî-Bektaşî şairlerin bu kişilere karşı takındığı olumsuz tavır, on altıncı yüzyıldan sonra söz konusu olmuştur.

Bu açıklamalardan sonra, bazı Alevîlik ve Bektaşîlik tanımlarıyla Alevî – Bektaşî edebiyatıyla ilgili kısa bilgiler vermeye geçebiliriz. Alevîliğin ne olduğu hususunda tam bir görüş birliği bulunmamaktadır; onu bir İslam mezhebi olarak görenler yanında, İslam dininden ayrı, başlı başına bir

* Yrd. Doç. Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü.

¹ Abdülkadir Karahan, *Fuzulî*, Millî Eğitim Bakanlığı Yayınları, İstanbul 1996, s. 238-239.

inanç sistemi veya bir hayat tarzı şeklinde değerlendirenler de vardır. Hatta, Alevîler tarafından yapılan tanımlarda da çok köklü farklılıkların bulunduğu görülmektedir. Bu yüzden, burada çok farklı tanımları sıralamak yerine, konuya hakim olduğuna inandığımız iki bilim adamımızın tariflerini vermeye yetineceğiz.

“**Alevî**, ‘Hz. Alî’ye mensup, Alî’ye ait, Alî taraftarı’ ve ‘Hz. Alî’yi sevmek, saymak ve her hususta, ona, onun görüşlerine bağlı olmak’ demektir.”²

“**Alevî**, Hz. Alî’yi en üstün sahabe olarak gören ve Hz. Muhammed’den sonra onun Allah’ın ve Hz. Peygamber’in tayini ile halife ve imam olması gerektiğini kabul edenler. Şîa ile eş anlamlı.”³

“**Alevîlik**, vahdet-i vücud anlayışı içinde değerlendirilen bir Allah inancına dayanan mezhep.”⁴

“Bektaşîlik, XVI. Yüzyıl başlarında Balım Sultan tarafından Hacı Bektaş-ı Velî’nin adına kurulmuş bir tarikattır. Ama temeli, XIV. Yüzyılda Hacı Bektaş-ı Velî geleneğinden yetişen Rum Abdalları’ndan Abdal Musa tarafından atılmıştır.”⁵

Ahmet Yaşar Ocak, Alevîliği bir mezhep; Bektaşîliği ise bir tarikat olarak nitelendirirken, Ethem Ruhi Fıçlalı ikisini bir bütün olarak görmekte ve onu “**Bektaşîlik** formu altında bir İslâm tarikatı, **Alevîlik** şemsiyesi altında da İslâm’ın bir Türkmen yorumu olarak yaşanış ve algılanış biçimi” şeklinde tanımlamaktadır.⁶

Konumuza bağlı olarak bizi ilgilendiren şey, yukarıya aldığımız veya almadığımız değerlendirmelerdeki farklılıklar değil, Alevî-Bektaşî zümrelerde ortak olan ve Alevî-Bektaşî edebiyatının iskeletini oluşturan kabullerdir. Bunlar da, büyük ölçüde ehl-i beyt muhabbeti ile onlara acımasızca davrandıklarına inanılan ve merkezinde Muaviye ile Yezid’in bulunduğu bazı kimselere karşı beslenen düşmanlık duygularıdır.

Alevî-Bektaşî edebiyatı da, adından da anlaşılacağı gibi, Alevî-Bektaşî zümrelere mensup şair ve yazarlar tarafından yaratılan edebi mahsullerin ortak adıdır. On üçüncü ve on dördüncü yüzyıllarda teşekkül etmeye başlayan bu edebiyat, varlığını günümüzde de devam ettirmektedir. Alevî-Bektaşî edebiyatı veya daha kısa bir ifadeyle Bektaşî edebiyatının, Bektaşî tarikatına bağlı olarak iki devresi bulunmaktadır: On altıncı yüzyıla kadarki birinci devre ve on altıncı yüzyıldan günümüze kadar olan ikinci devre. Bunun sebebi de, Bektaşîliğin on altıncı yüzyıldan itibaren kuvvetli bir Şîi tesirine maruz kalması ve bu tesirin söz konusu edebiyata da aksetmiş olmasıdır. Alevî-Bektaşî edebiyatının on altıncı yüzyıla kadar olan ürünleri, Sünnî karakterdeki eserlere daha sonraki ürünleri kadar uzak değildir. Mesela, “Muhammed-Alî” ve “Hak-Muhammed-Alî” şeklindeki kalıp ifadeler, bu dönemde pek görülmez. Mirac hadisesi efsaneleştirilerek, yani Hz. Alî Hz. Muhammed’in de önüne geçirilerek anlatılmaz. İlk üç halife ile ilgili olarak olumsuz bir ifadeye yer verilmez... Bu özellikleriyle söz konusu ürünlerin Allah, Hz. Muhammed ve ehl-i beyt... anlayışları veya tasavvurları ilk İslâmî eserlerden pek de farklı değildir. Bu bakımdan, ilk dönem Bektaşî edebiyatı ürünlerine geçmeden önce, ilk İslâmî eserlerdeki tasavvurları tespit edip değerlendirmekte fayda vardır. İlk İslâmî eserlerin tamamını bir makaleye sığdırmak, mümkün değildir; bundan dolayı, burada ilk İslâmî eser olması sebebiyle **Kutadgu Bilig** ve bütün Müslüman-Türk tarikatlarını - tabîi olarak Bektaşî şairleri de - derinden etkilemiş olması sebebiyle de **Divan-ı Hikmet**’le yetinilecektir.

² E. Ruhî Fıçlalı, “*Alevîlik Bektaşîlik Üzerine*”, Türk Yurdu Alevîlik-Bektaşîlik Özel Sayısı, C. 14, S. 88, s. 5.

³ E. Ruhî Fıçlalı, *agm.*, s. 5.

⁴ A. Yaşar Ocak, “*Bektaşîlik Bir Tarikattır...*”, Türk Yurdu Alevîlik-Bektaşîlik Özel Sayısı, C. 14, S. 88, s. 15.

⁵ A. Yaşar Ocak, *agm.*, s. 13.

⁶ E. Ruhî Fıçlalı, *agm.*, s. 7.

1. Kutadgu Bilig: İslamî Türk edebiyatının ilk eseri olan Kutadgu Bilig, bir tevhid ile başlamakta ve bir naat ile devam etmektedir. Daha sonra dört halifenin anıldığı ve övüldüğü bir bölüm bulunmaktadır. Şairin Hz. Alî'yi yüceltme endişesi taşıdığı görülmektedir; fakat bu endişe diğer halifeler için de söz konusudur. Ancak, eserde “**Alevîler Birle Katılmakni Ayur**” başlıklı bir bölüm vardır ki, -muhtemelen “Alevî” kelimesinin geçtiği ilk yerdir- şairin, dolayısıyla Türk halkının “Alevî” kelimesine yüklediği anlamı ve onlar hakkındaki kanaatini aksettirmesi bakımından oldukça önemlidir:

ALEVİLER BİRLE KATILMAKNI AYUR

er atta öngin beg kişisinde taş
katılgı kişiler bu ol ey kadaş
olarda biri savçı urgı turur
bularnı ağır tutsa kut kıv bolur
bularnı katıg sev köngülde berü
nengin edgülük kıl baka tur körü
bular ehl-i beyt ol habibka kadaş
habib savçı hakkı üçün sev adaş
için irtemegil ya kılın tözün
meger tildе tengsiz yorıtsa sözün⁷

Bu metnin günümüz Türkçesiyle karşılığı şu şekildedir:

Hizmetkârlardan başka ve beyin adamları dışında, münasebette bulunacak kimseler şunlardır.

Bunlardan biri Peygamber neslidir; bunlara hürmet edersen, devlet ve saadete kavuşursun.

Bunları pek çok ve gönünden sev; onlara iyi bak ve yardımda bulun.

Bunlar, ehl-i beyttir, Peygamberin uruğudur; ey kardeş, sen de onları sevgili Peygamber hakkı için, sev.

Ağızlarından yakışkız bir söz çıkmadıkça, onların içini-dışını ve aslını-esasını araştırma.⁸

“Alevî” kelimesinin, burada “Hz. Alî'nin neslinden gelenler” anlamında kullanıldığı gayet açıktır. Zaten dördüncü beyitte, aynı anlamda “ehl-i beyt” ifadesine yer verilmiştir. Buraya dayanarak, “Alevî” kelimesinin on birinci yüzyılda henüz bir topluluk adı olarak kullanılmadığını söyleyebiliriz. Yazarın Hz. Alî'yle birlikte, onun soyundan gelenlere karşı da

sevgi ve saygı hisleriyle dolu olduğu anlaşılmaktadır. Bu sevgi ve saygı, sadece yazarın duyguları olarak anlaşılmamalıdır. İçinde yaşadığı ve bir üyesi olduğu toplumun ortak hislerinin bir ifadesi olarak kabul edilmelidir. Bu da, muhtemelen Türk halkının İslâm dinini tanımaya ve kabul etmeye başladığı atmosferin bir sonucudur.

2. Divan-ı Hikmet: Bu eser de, Kutadgu Bilig gibi Türk edebiyatının ortak döneminin önemli ürünlerinden biridir. Eserdeki “hikmet”lerin sahibi olarak kabul edilen Ahmed Yesevî, ilk Müslüman Türk mutasavvıfı; adını ondan alan Yesevîlik de ilk Müslüman Türk tarikatıdır. Ahmed Yesevî, daha sonra kurulan bütün tarikatları ve yetişen velileri derinden etkilemiştir. Yesevîlik, Orta Asya'daki Nakşibendîlik gibi, Anadolu'daki Bektaşîliğin de kaynağıdır. Bazı Bektaşî şairler, Ahmed Yesevî'den

⁷ R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig I Metin*, Türk Dil Kurumu Yayınları, 2. Baskı, Ankara 1979, s. 436.

⁸ R. Rahmeti Arat, *Kutadgu Bilig II Çeviri*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 3. Baskı, Ankara 1985, s. 313.

“pîr” olarak söz ederler. Bunun sebebi de, Hacı Bektaş Velî’nin, doğrudan doğruya veya Lokman-ı Parende vasıtasıyla Ahmed Yesevî’nin halifelerinden biri olmasıdır.

Divan-ı Hikmet’te de Hz. Alî ve ehl-i beyti yüceltici ifadeler bulunmaktadır. Ahmed Yesevî de, Kutadgu Bilig yazarı gibi ilk üç halifeye yer vermiş, onları da övmüş ve yüceltmıştır. Hz. Alî yanında çocukları Hasan ile Hüseyin’e de yer verilmiştir. Ahmet Yesevî’ye göre, Hz. Alî’nin babası bütün Arapların büyüğüdür; kendisi de Allah’ın arslanıdır. Her zaman İslâm’a kuvvet vermekte, kâfirleri imana davet etmekte ve kılıcıyla kâfirleri kırmaktadır. Elindeki kılıcı Zülfikâr, savaş esnasında uzayıp kırk arşın olmakta; bu kılıcı eline alıp Düldül’e bindiği zaman da, kâfir kavmi velveleye düşmektedir. O, İslâm için kanlar yutmakta ve İslâm’ın tuğunu sıkıca tutmaktadır:

Ebû Tâlib Alî’ni atasıdır
Kamuğ arabîlerni kettesidür
Sıfat kılsam Alî şîr-i Hudâdur
Ki şemşîr birle kâfirni kıradır
Kâfirlerini kılur îmânğa da’vet
Beredür her zamân islâmğa kuvvet
Ki şemşîr kolğa alıp minse düldül
Tüşedür kavm-i kâfirlerge ğulğul
Kolıdağı yerağı zülfikârı
Çapuşkanda uzalur kırk karı
Alî İslâm için kanlar yutadır
Ki İslâm tuğunu mehkem tutadır

Yukarıdaki beyitlerin Türkiye Türkçesiyle karşılıkları şu şekildedir:

*Ebû Tâlib Ali’nin babasıdır
Bütün Arabların büyüğüdür
Tarif eylesem, Ali Allah’ın arslanıdır
Ki kılıç ile kâfiri kırmaktadır
Kâfirleri eyler imana dâvet
Vermektedir her zaman İslâm’a kuvvet
Ki kılıç ele alıp binse Düldül’e
Düşmektedir kâfirler kavmine velvele
Elindeki silahı Zülfikâr’ı
Savaşanda uzar kırk arşın
Ali İslâm için kanlar yutmaktadır
İslâm’ın tuğunu sıkı tutmaktadır⁹*

Ahmet Yesevî’nin Hz. Alî’yi yücelten çok orijinal bir şiiri daha bulunmaktadır. “.. şîr-i Hudâ Alîdür” redifli bu şiirde; arslanın, yani Hz. Alî’nin, Mirac’da Hz. Muhammed’e yâr olduğu ifade edilmektedir. Hatırlanacağı gibi Alevî-Bektaşî şairler, Mirac hadisesini anlatırken Hz. Alî’yi oldukça önemli bir mevkiye yerleştirirler. O, yedinci felekte Hz. Muhammed’in karşısına bir arslan suretinde çıkar. Hz. Muhammed, yolculuğuna, ancak parmağındaki yüzüğü çıkarıp arslanın ağzına vererek devam edebilir. Dönüşünde uğradığı Kırklar Meclisi’nde, Hz. Alî yüzüğü ağzından çıkarıp iade eder. Hz. Muhammed, arslan suretinde gördüğü varlığın aslında Hz. Alî olduğunu o zaman anlar... Ahmet Yesevî’ye ait yukarıdaki ifade, daha sonraki Alevî-Bektaşî şairlerdeki kadar belirgin olmamakla birlikte, Mirac hadisesinin, merkezine Hz. Alî yerleştirilerek efsaneleştirilmeye başladığını göstermesi bakımından oldukça önemlidir:

Törtinçisi yâr bolğan şîr-i Hudâ Alîdür
Hem mirâcda yâr bolğan şîr-i Hudâ Alîdür

⁹ *Divan-ı Hikmet* (Haz: Hayati Bice), Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara 1993, s. 55-56.

Aytgen sözi rahmânî körseng yüzi nûrânî
Kâfirlerini kıranı şîr-i Hudâ Alîdür
Minip çıksa düldülge yerge tüşer zelzele
Kâfirlerge gulğule şîr-i Hudâ Alîdür
Rahmet kılğay Bir ü Bar her ne kılsa erki bar
Hâce Ahmed'ge meded-kâr şîr-i Hudâ Alîdür

Bu beyitlerin günümüz Türkçesiyle karşılıkları da şöyledir:

*Dördüncüsü dost olan Hakk arslanı Ali'dir;
Hem Mirâc'da yâr olan Hakk arslanı Ali'dir.
Dediği sözü rahmânî, görsen yüzü nurânî
Kâfirlerin kıranı Hakk arslanı Ali'dir.
Binip çıksa Düldül'e, yere düşer zelzele,
Kâfirlere velvele Hakk arslanı Ali'dir.
Rahmet eyleye Bir ve Var, her ne kılsa gücü var,
Hoca Ahmed'e meded-kâr Hakk arslanı Ali'dir.*¹⁰

Konumuz, Alevî-Bektaşî edebiyatının birinci dönemindeki hâkim temalarla sınırlı olduğundan, bu iki eserin Allah, Hz. Muhammed, Hz. Abubekir, Hz. Ömer ve Hz. Osman tasavvurlarını incelemeye gerek görmemekteyiz. Her iki eserde de yukarıda sayılan isimleri yüceltici ifadeler vardır. Bektaşîliğin ikinci dönemine mensup şairler, özellikle ilk üç halifeye yer vermemeleri ve İslâm Peygamberi'ni de "Hak-Muhammed-Alî" veya "Muhammed-Alî" bütünlüğü içinde değerlendirmeleriyle birinci dönem şairlerinden ayrılırlar. Bu bakımdan, söz konusu şairlerin "ehl-i beyt"le ilgili değerlendirmeleri yanında, Hz. Muhammed ve ilk üç halifeyle ilgili kanaatlerine de yer verilmesi, faydalı hatta gerekli görülmüştür.

Bu kısa açıklamadan sonra, başta antolojiler olmak üzere konuyla ilgili kaynaklardan faydalanarak, Bektaşîliğin birinci dönemine mensup olan şairlerin konumuzla ilgili ifadelerini incelemeye veya değerlendirmeye başlayabiliriz.

1. Yunus Emre: Hacı Bektaş Velî ile görüştüğüne ve onu tarafından Tapduk Baba'ya gönderildiğine dair rivayetlere dayanılarak, Yunus Emre Bektaşî şairler zümresine dahil edilmektedir. Turgut Koca ve Abdülkadir Gölpinarlı tarafından da Bektaşî şairler arasında -hatta ilki - gösterilen Yunus'un Bektaşî olup olmaması, pek de önemli değildir. Çünkü o, kendinden sonra gelen hemen hemen bütün tekke şairlerini, dolayısıyla Bektaşî şairleri de derinden etkilemiş ve onlara her bakımdan kaynaklık etmiştir.

Yunus Emre, dört halifeye de gönülden bağlıdır. Onlara olan yakınlığı da aynıdır; birine yakın birine uzak değildir. Onları bir arada zikrettiği beyitleri yanında tek tek andığı mısraları da vardır. Onların dördü de Hz. Muhammed'in yârenleridir; fakat büyükleri Hz. Ebubekir'dir. Yunus'un bu ifadesi, bize, ilk üç halifeye karşı bir soğukluğun henüz oluşmadığını göstermektedir. Bu da, Bektaşî edebiyatı tarihi için oldukça önemli bir noktadır:

Ömer ü Osman Ali Mustafa yârenleri
Bu dördünün ulusu Ebu Bekr-i Siddık'dır¹¹

Hz. Ebubekir ile Hz. Ömer'in yüzlerinden nur damlamaktadır; Hz. Osman'ın sinesi de Kur'ân ile doludur:

Ebu Bekr ile Ömer yüzlerinden nûr damar
Sinesi dolu Kur'ân Osmân-ı Affân kanı¹²

¹⁰ *age.*, s. 63-64.

¹¹ Mustafa Tatcı, *Yunus Emre Divanı*, Akçağ Yayınları, Ankara 1991, s. 89.

¹² Mustafa Tatcı, *age.*, s. 261.

Hatırlanacağı gibi Hz. Ömer, adaleti; Hz. Alî de yiğitliği, cesareti ve cengaverliği ile meşhurdur. Bu da, Türk halkı tarafından fazla sevilme sebeplerinden biridir. Yunus da söz konusu kişileri aynı niteliklerine yer vererek anar:

Ali ile urdum kılıç Ömer ile adl eyledim¹³

Yunus Emre, şiirlerinde Hz. Alî'yle birlikte atı Düldül'e ve kılıcı Zülfikâr'a da yer verir. Alî, Tanrı'nın aslanıdır. Allah'ın mahlûkata olan şefkatinden Hz. Muhammed, müminlere olan fazlından da Hz. Alî yaratılmıştır:

Biner idi Düldül'e belinde Zülfekârı
Erenler açtı dini Tanrı arslanı kanı¹⁴
Muhammed'i yarattı mahlûkat şefkatinden
Hem Ali'yi yarattı mü'minlere fazlından¹⁵

Yunus Emre, Hz. Alî'nin eşi Hz. Fatma'ya, çocukları Hasan ile Hüseyin'e de yer verir, onlara karşı beslediği sevgisini, bağlılık duygusunu ifade eder. Bir yerde de "Hasan ile Hüseyin'in Yezid'e kılıç salması"ndan bahseder. Yezid aleyhtarlığı hatta düşmanlığı da, zaten Bektaşî edebiyatının en sık tekrar ettiği temalardan biridir:

Yezid'e kılıçlar salan Hasan ile Hüseyin'dir. ¹⁶

Yunus'ta "on iki imam" saygısı da vardır. Şeyhini methettiği bir şiirinde, onun "on iki imamın sır yoldaşı" olduğunu ifade etmektedir. On iki imama olan muhabbet ve bağlılık da, Bektaşî edebiyatının hakim temalarından biri olmuştur. On iki imamın methini konu edinen müstakil şiirler yazılmış ve bunlara da "duvaz-deh" adı verilmiştir:

Benim şeyhim gayet ulu kişidir
Üçler kırklar yediler eşidir
On iki İmam'ın sır yoldaşıdır
Dönmezem şeyhimden ya ne döneyim¹⁷

Son olarak, Yunus'un Mirac hadisesini anlatırken Mirac ile Hz. Alî arasında herhangi bir münasebete yer vermediğini, aynı şekilde Hz. Alî'yi "Hak- Muhammed - Alî" ve "Muhammed-Alî" şeklinde bir çerçeveye yerleştirmede fayda vardır.

2. Abdal Musa: Bektaşî edebiyatının ilk ve büyük temsilcileri arasındadır. Bu edebiyatın akla ilk gelen isimlerinden biri olan hatta kurucusu olarak kabul edilen Kaygusuz¹⁸Abdal'ın da şeyhidir. Bazı yazarlar tarafından, Bektaşîliğin ve Bektaşî edebiyatının kurucusu olarak da gösterilen Abdal Musa, "Muhammed-Alî birliği", "Yezid düşmanlığı" ve "Mirac-Hz. Alî münasebeti" gibi Alevî-Bektaşî edebiyatına has temalara yer veren ilk şair veya şairlerden biridir. Bu bakımdan onu da söz konusu edebiyatın kurucularından biri olarak görmek, herhalde yanlış olmayacaktır.

Muhammed Ali'nin kıldığı dava
Yok meydanı değil var meydanıdır
Muhammed kırklara niyaz eyledi
Ar meydanı değil er meydanıdır¹⁸
Gözlerin kör olsun ey kanlı Yezid

¹³Mustafa Tatçı, *age.*, s. 134.

¹⁴Mustafa Tatçı, *age.*, s. 261.

¹⁵Mustafa Tatçı, *age.*, s. 181.

¹⁶Turgut Koca, *Bektaşî Alevî Şairleri ve Nefesleri*, İstanbul Maarif Yayınları, İstanbul 1990, s. 14.

¹⁷Turgut Koca *age.*, s. 13.

¹⁸Turgut Koca *age.*, s. 16.

Bu meydanda ne var Ali'den gayru
On iki imamın kapusun açan
İmamlar değildir Ali'den gayru¹⁹
Fatma Ana can Ali'nin gülünü
Miraç'tan inerken öpmüş elini
Hak Yezid'e kokturmadı gülünü
Muhammed'in yadigârı bu deyu²⁰

Yukarıdaki dörtlüklerde geçen on iki imam ve Fatma Ana, söz konusu edebiyatın çok değer verdiği şahıslar ve tekrar ettiği tabirlerdir. Abdal Musa'nın şiirinde dikkatimizi çeken husus, Fatma Ana'nın Hz. Muhammed'in yâdigârı olması sebebiyle Allah tarafından korunmuş, Yezid'e koklatılmamış bir gül olarak ifade edilmesidir. Alevî-Bektaşî şairler, Fatma Ana'yı -ağırlıklı olarak- Hz. Alî'nin eşi ve Hasan ile Hüseyin'in de annesi olması vesilesiyle anarlar. Bu sebeple, şairin yukarıdaki ifadesi farklı bir sestir, denilebilir.

Alevî-Bektaşî edebiyatına has temalardan biri de "efsaneleştirilmiş Mirac" hadisesidir. Bektaşî şairler, bu hadiseyi âyet ve hadislerle bildirilenin çok ötesinde, kelimenin tam anlamıyla efsaneleştirerek anlatırlar. Bu nitelikteki Mirac da -muhtemelen- ilk kez Abdal Musa tarafından dile getirilmiştir:

Muhammed Mirac'ın yoluna girdi
Bu sır gayet sır içinde sır idi
Şir donunda hatem mührünü verdi
Bu sırrı kim eder Ali'den gayru²¹

3. Said Emre: Bilindiği gibi Bektaşîlik ismini Hacı Bektaş Velî'den alır. O, tarikatın "pîr-i evvel"idir. Hz. Alî, Hasan, Hüseyin ve diğer imamlar yanında Hacı Bektaş Velî'ye olan saygı ve bağlılık da, söz konusu zümreye mensup şairlerin en fazla işlediği konular arasındadır. Sadettin Nüzhet'in 1930 yılında yayınladığı "Bektaşî Şairleri"nde ilk üç isimden biri olarak yer verdiği Sadettin, Fuad Köprülü'ye göre Said Emre'dir.²² Said Emre, Hacı Bektaş Velî'ye olan muhabbeti ve bağlılığı -yine muhtemelen- ilk defa terennüm eden şairdir:

Kanda baksam dopdolu Hacı Bektaş-ı Veli
Bu Said anın kulu oldu adet eyledi²³
Erenin yüzü sulu himmeti arştan ulu
Kim tadarısa balı Hünkâr inâyetidür²⁴

4. Seyyid Ali Sultan: Hayatı hakkında biraz bilgi sahibi olduğumuz Seyyid Alî Sultan, Kızıldeli Sultan adıyla da bilinir. Aynı ismi taşıyan ve Sadettin Nüzhet tarafından 16. asır şairi olarak gösterilen bir şair daha vardır. Yazar, hayatı hakkında hiçbir bilgi vermemekte, sadece bir şiirini kaydetmektedir. Bu Bektaşî şair, Süleyman Bey'le birlikte Rumeli'ye geçmiş ve fetihlere iştirak etmiştir. İsmail Özmen, S. Nüzhet'te kayıtlı şiiri almış ve 14. yüzyıl şairi olan Kızıldeli Sultan'a ait olarak göstermiştir; ayrıca, hiçbir kaynak göstermeden, şairin Hacı Bektaş Velî'nin tek oğlu olduğunu da ilave etmiştir.²⁵ Bu bilgiler, tabî ki doğru değildir. Turgut Koca'dan alınan aşağıdaki beytinde Hz. Alî ve Hacı Bektaş Velî sevgisi dile getirilmektedir:

Can Ali canan Ali canda cananım Ali
Alemin ümmidi sensin Hacı Bektaş-ı Veli²⁶

¹⁹ Turgut Koca *age.*, s. 18.

²⁰ Turgut Koca *age.*, s. 17-18.

²¹ Turgut Koca *age.*, s. 18.

²² Sadettin Nüzhet Ergün, *Bektaşî Şairleri*, İstanbul 1930, s. 437.

²³ Abdülbâki Gölpmarlı, *Alevî-Bektaşî Nefesleri*, İnkılâp Kitabevi, 2. Baskı, İstanbul 1992, s. 107.

²⁴ İsmail Özmen, *Alevî-Bektaşî Şiirleri Antolojisi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1998, C. I, s. 200.

²⁵ İsmail Özmen, *age.*, s. 63-64.

²⁶ T. Koca, *age.*, s. 22.

5. Kaygusuz Abdal: Daha önce de ifade edildiği gibi Kaygusuz Abdal, pek çok araştırmacı tarafından Bektaşî edebiyatının kurucusu olarak kabul edilir. Bektaşî tarikatının dört halife makamından biri olan Mısır'daki tekkenin de kurucusudur. Kısaca o, Bektaşî tarikatının da, edebiyatının da ilk ve büyük şahsiyetlerinden biridir.

Kaygusuz Abdal'ın şeyhi Abdal Musa'ya olan bağlılığını dile getiren şiiri, diğer tarikatlar gibi Bektaşîlerde de önemli bir yer tutan "şeyhe bağlılık" temasının işlendiği ilk örneklerden biridir.

Bir muradım vardır Ganî keremden
Münkir bilmez evliyânun sırrundan
Kul Kaygusuz ayrı düşmüş pîrinden
Aglar gelür sultân Abdâl Mûsâ'ya.²⁷

Kaygusuz'un işlediği diğer bir tema, Hz. Alî sevgisidir. Kitâb-ı Miğlâte'de, Hz. Muhammed ve Hz. Alî birlikte yüceltilmektedir. Hz. Muhammed, akıl; Hz. Alî ise aşk pazarının sultanıdır.²⁸ Hz. Alî'yi kılıcı Zülfikâr'la birlikte anan şair, onun Yezid kastına kılıç salladığını söyler. Burada, Hz. Alî'ye bağlılık ve Yezid'e düşmanlık hissi bir aradadır. Hz. Alî'yi yüceltme endişesi, bir şathiyesinde de söz konusudur. Hz. Alî, Tanrı ile aynı mektepte okuyan ve onu kat kat geçen biri olarak vasıflandırılmaktadır. Burada da, Alî'yi yüceltme ve Tanrı'ya onunla senli benli konuşacak kadar yakın olma arzusu iç içedir:

Kılıç sallar Yezidlerin kastına
Ali Zülfikârın almış destine²⁹
Ali ile bir olmuşsun, Bir mektepte okumuşsun
Ali olmuş hafız kelam, sen okursun hece Tanrı³⁰

Kaygusuz Abdal, "insan-ı kâmil" olarak sadece Mustafâ ve Murtazâ'yı görmektedir. Bu beyitte, onun sanatkâr yönünü de görmekteyiz. O, hem Mustafâ ve Murtazâ kelimelerinin kafiyeli oluşundan faydalanmış, hem de Hz. Alî'yi Hz. Muhammed mertebesine yaklaştırarak yüceltmıştır:

İnsan-ı kâmil ki derler Mustafâ'dır Murtazâ'dır
Ya'ni kim vardır cihanda ben gayrı insan bilmezem³¹

6. Sâdık Abdal: Şiirlerinde Abdal Musa, Kaygusuz Abdal ve Seyyid Alî Sultan'dan bahsetmesinden hareketle 15. yüzyıl şairi olarak kabul edilen Sadık Abdal, Bektaşîlikte ve Bektaşî edebiyatında önemli yeri olan on iki imama ve Hacı Bektaş Velî'ye bağlılık temasına geniş yer vermiştir. Hatırlanacağı üzere, konusu on iki imam methi olan şiirlere "düvazdeh" adı verilir. Sadık Abdal da, ilk düvazdeh şairlerinden biridir:

Mustafa'dır rehberi bürhanımız
Dilde metlub ol Ali pinhanımız
.....
Çok hidayet eyledi Mehdi bize
Hem küşade eyledi erkânımız
Sâdıkâ bu fırka-i nâcîlerin
Ol imamlar şâhımız sultânımız³²

Sınırlı sayıda şairin konumuzla ilgili bazı beyitleri, dörtlükleri veya şiirleri üzerinde yaptığımız inceleme sonunda ulaştığımız sonuçları şu şekilde sıralamamız mümkündür:

²⁷ Abdurrahman Güzel, *Kaygusuz Abdal*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 165.

²⁸ Abdurrahman Güzel, *age.*, s. 130-131.

²⁹ S. Nüzhet, *age.*, s. 196.

³⁰ T. Koca, *age.*, s. 25.

³¹ A. Gölpinarlı, *age.*, s. 214.

³² T. Koca, *age.*, s. 41.

- A. **Kutadgu Bilig**'de ilk dört halifeye de yer verilmekte, kendilerine duyulan hürmet gayet samimi bir dille ifade edilmektedir. İçlerinden herhangi birinin "taftarı" veya "aleyhtarı" olmak, söz konusu değildir. Eserdeki "Alevî" kelimesi "Hz. Alî'nin neslinden gelenler" anlamında kullanılmış, bu kişiler için de yüceltici ifadelere yer verilmiştir; ancak bu kelime herhangi bir topluluğu karşılayacak şekilde kullanılmamıştır.
- B. **Divan-ı Hikmet**'te de ilk dört halifeye duyulan derin hürmet ifade edilmektedir. Hz. Muhammed'in kızı olması dolayısıyla Hz. Fatma ve -bazı yazmalarında- Hz. Hasan ile Hüseyin de zikredilmekte ve yüceltilmektedir. Miracnâme'de Hz. Alî'ye yer verilmemekle birlikte, bir hikmette Hz. Alî'nin "Miracda Hz. Muhammed'e yâr olduğu"ndan söz edilmektedir.
- C. Yunus Emre de ilk dört halifeye olan sevgisini ve bağlılığını dile getirmekte, Hz. Ebubekir'in "en uluları" olduğunu ifade etmektedir. Ehl-i beyt'ten Hz. Fatma, Hz. Hasan ve Hüseyin'e de yer veren Yunus, on iki imamdan da bahsetmektedir. Ayrıca, Yezid'den de sevilmeyen, Hasan ile Hüseyin'in kılıç salladığı bir kişi olarak söz etmektedir.
- D. **Abdal Musa, Kaygusuz Abdal, Sadık Abdal** ile çok az şiirine sahip olduğumuz **Said Emre** ve **Seyyid Ali Sultan**'da ise, yukarıdaki şairlerden farklı olarak Bektaşî edebiyatının hâkim temalarının yavaş yavaş netleşmeye başladığı görülmektedir. Bunları da, maddeler halinde şöyle sıralayabiliriz:
- İlk üç halifeye yer vermemek
 - On iki imama bağlılık
 - Ehl-i beyt sevgisi
 - Yezid aleyhtarlığı
 - "Muhammed-Alî birliği" inancı
 - Hacı Bektaş Velî'ye ve diğer şeyhlere bağlılık
 - Mirac'da Hz. Alî'ye de yer verme

Bektaşîlik, on altıncı yüzyılda çok kuvvetli bir Şîî tesire maruz kalacak ve bu tesirin sonuçları edebî eserlerde de görülecektir. Yukarıda yedi maddede topladığımız "hâkim temalar" daha da netleşecek ve bu sayı biraz daha artacaktır.